Ko hono fokotu‘u ‘a hotau Hala Fononga ke toe lelei ange ‘a e vai melie′ ‘i Tamaki Makaurau/’Aokalani

Ko ho’o ngaahi fakakaukau fekau’aki mo e ngāue′ni, ‘oku fiema‘u ke a‘u taki mai ki mu‘a he ‘aho **4 Tisema 2023.**

‘Oku mau ngāue kemau ‘uluaki ‘ilo”i ko e hā, ha ngaahi liliu ke to′e lelei ange ai ‘a e ma’u’anga vai melie′.

Koho mou ngaahi fakamatala mei he ta‘u kuo ‘osi′, ne tokoni ke mau fa‘u ‘a e vīsone mo e ngaahi mo’oni’i me’a mahu‘inga ke lelei ange ai hono tauhi mo tokanga‘i ‘o e vai melie′ ‘i Tamaki Makaurau ‘o fou he National Policy Statement for Freshwater Management (NPS-FM).

Koia ai ‘oku mau toe foki atu ai kiate kimoutolu, ke fakapapau‘i pe ‘oku tonu ho mau hala fononga′.

Ko e NPS-FM, ko e tohi fakapule‘anga ia ke′ne tataki ‘a e founga ki hono tokanga‘i ‘a e vai melie′ ‘i Nu‘usilá ni kātoa; ngaahi vai tafē′, ngaahi vai tō′, ngaahi anovaī′, ngaahi feitu‘u fonu fonu vaī, ngaahi vai ‘i lalo fonuā′ pea mo e ngaahi vai punā′. ‘Oku toe kau ai ‘a e vai tahī′‘ene uesia ‘a e vai meliē′, pea mo fakakau atu ki ai ‘a e feliliuaki ‘a e ‘eá.

Koe ola ‘o e ngaahi ma’u’anga fakakaukau mei he ngāue ni′, ‘e ngāue‘aki ia ki he palani fakaangaanga ki he ta‘u kaha‘ú, ‘o fakafekau’aki mo e palani fakalūkufua ‘a ‘Aokalani - ‘oku ui ko e Auckland Unitary Plan (AUP).

Ke poupou ki he ngāue′ni, kuo mau fa’u mei ai ‘a e:

- Fokotu‘u hotau Hala Fononga – ko ‘etau tohi ma’u ‘anga fale’i
- Mape ‘i he ngaluopé ki he ngaahi feitu’u vai melié (freshwater consultation viewer) mo e ngaahi ma’u ‘anga fakamatala fekau’aki mo e ngaahi Vahe fonua′
- Ko e ngaahi fakatātā ‘oku ne fakamatala’i mai ‘a e fōtunga ‘o e tu’unga mo’ui lelei ‘o e ngaahi vai′.

‘Oku mau fakalotolahi’i koe keke lau ‘a e ngaahi fokotu‘u fakaangaanga pea mo e ngaahi fakamatala fakamaama, ki mu‘a pea ke toki tali ‘a e ngaahi fehu‘í.

‘Oku mau fakalotolahi’i atu koe ke ‘omi ho‘o ngaahi fakamatalá he ngaluope′, ‘i he tu‘asila akhaveyoursay.nz, pe ko ho‘o:

Scan pea ‘imeili ki he:

freshwaterplanning@aucklandcouncil.govt.nz

Meili ho’o foomu kuo fakafonu′ ki he tua’sila:
Fresh Water Auckland
Auckland Council
Private Bag 92300, Victoria Street West
Auckland, 1142

Fekau’aki mo koe

Ko ho’o hingoa΄pea mo ho‘o fakakaukau΄, ‘e kau ia he ngaahi pepa ‘oku ‘ataa ki he kakai΄. Ko e toenga ho‘o ngaahi fakaikiiki fakataautahá, ‘e ‘ikai tuku atu ke ‘ilo ki ai ha taha.

Hingoa: Hingoa fakafāmili:

Tu‘asila ‘imeili pe ko ho’o tu‘asila meili:

Poate Fakakolo ‘okú ke kau ki ai:

‘Oku΄ke fakafofonga‘i ha kautaha, pē tākanga, pē ha kautaha pisinisi? (‘O kapau ‘okú ke tali ‘Io, ‘okú ke fakapapau‘i mai kuo ‘osi fakamafai’i koe keke fakafonu mo fakahū eni ma’a kinautolu?)

☐ ‘Io ☐ ‘Ikai Hingoa ‘o e kautaha/tākanga/pisinisi:

Ko e ngaahi fehu‘i ko ‘eni ‘i lalo′ ‘oku tuku tau‘atāina, pe teke tali pē ‘ikai, ka ‘e tokoni ia ke mau mahino‘i ai pe ko fē ngaahi kautaha/tākanga/kulupu ‘i he nofo ‘a kāingá, ‘oku fengāue‘aki mo kimautolu′.

Tu’unga tangata pe fefine?

☐ Tangata ☐ Fefine ☐ ‘Ikai tangata pe fefine:

Ko e ha ‘a e kulupu ta‘u motu‘ā ‘oku ke kau kiai?

☐ Si‘i he 15 ☐ 15-17 ☐ 18-24 ☐ 25-34 ☐ 35-44
☐ 45-54 ☐ 55-64 ☐ 65-74 ☐ 75+

Ko e matakali ‘okú ke kau ki ai? (Kataki ‘o fili kotoa ‘a e ngaahi matakali ‘oku ke kau ki ai)

☐ Papālangi Nu’usila ‘Iulope ☐ Matakali ‘Iulope kehe ☐ Māori
☐ Māori Kuki ‘Ailani ☐ Ha‘amoa ☐ Tonga
☐ ‘Initia ☐ Siaina ☐ ‘Esia TongaHahake
☐ Matakali kehe(kataki ‘o tohi‘i mai):

Me’a mahu’inga fekau’aki mo e ngaahi fakamatala fakataautaha΄, mo hono tauhi malu΄

Ko e ngaahi fakamatala fakatāutaha teke tuku mai′, ‘e tauhi malu ia ‘e he Kosiliō Fakakolo ‘a ‘Aokalani′ ‘o fakatatau ki he tu’utu’uni fekau’aki mo e ngaahi fakamatala fakataautaha′(‘a ia teke ma’u ha fakaikiiki ‘i he **aucklandcouncil.govt.nz/privacy** pe ko e ngaahi laipeli,′ mo e ngaahi senitā ngāue ‘a e Kosiliō Fakakolo′) pea pehē ki he lao Privacy Act 2020. Ko e tu’utu’uni ki he ngaahi fakamatala fakataautaha′ ‘oku tohi ai ‘a e anga ‘emau ngaue’aki mo vahevahe ‘a ho’o ngaahi fakaikiiki fakataautaha′ ki he ngāue ‘a e kosiliō, pea mo e anga ha’o ma’u ho fakaikiiki′ pea mo e anga ha’o fakatonutonu ‘e fai ki ai. ‘Oku totonu keke mahino’i ‘a e tohi tu’utu’uni ko ‘eni′ ki mu’a pea ke toki ‘ave ‘a ho’o foomu′.

‘Okú ke fiema‘u ke kau ki ha taha ‘o e ngaahi polokalama´ni (fakatonuki ‘a e puhá kotoa pe ‘oku´ ke loto ki ai′):

- ☐ Pēnolo ma‘ae kakai´ – ke‘e kau ki he ngaahi savea ‘a e kosiliō
- ☐ OurAuckland – ko e fakahinohino fakauike ki he ngaahi me‘a ‘oku hoko ‘i ‘Aokalani′
- ☐ Auckland Conversation – ngaahi me‘a ‘oku hoko ‘oku ta‘e totongi ma‘ae kakaí, ‘oatu fakakaukau, fakalotolahi, ngaahi me‘a ke fai ke hoko ko e kolo talá ‘i māmani.

‘Oku toe malava pē ke‘e ‘ahia ‘a e tu‘asila he ngaluope´‘oku ui ko e, (AK Have Your Say) ‘i he akhaveyoursay.nz ki hao fekumi, pe lesisita ki he ngaahi fakamatala fakamuimui taha′ pe ko e ngaahi fetalanoa‘aki mo e kakai′ ‘a ia ‘oku hoko ‘i ‘Aokalani kātoa.

‘Omai ‘a ho’o ngaahi fakakaukau´(‘oku tuku tau‘atāina pē, pe te‘e tali ‘a e ngaahi fehu‘i kotoa, pē ‘ikai)

‘Oku mau fiema’u ha ngaahi fakamatala ki he ngaahi tapa kehekehe ‘o e palani´, koia ai ne mau fakafa’ahinga ‘a e foomu´ ki hono takitaha kaveinga. ‘O kapau ‘oku´ ke fiema‘u ke ‘omi ha‘o fakamatala ki ha konga si‘i pē ‘o e palani´, ‘e malava pē ke‘e ‘alu hanga tonu ki he konga vahe ‘oku mahu‘inga taha kiate koe´. Ko e ngaahi vahevahe ‘eni:

A. Vīsone lōlōá
B. Ngaahi koloa mahu’inga pea mo hono ngaahi ola ki he ‘ātakai′
C. Ngaahi Sino Pule ‘o e ngaahi Vai´, ‘a ia ‘oku fu’u fiema’u ke fakahoko ai ‘a hono pule’i lelei´
D. Ikuna‘i ‘a e vīsone mo e ola lelei faka’ātakai ki he vai melie´
E. Ko hono malu‘i mo e fakalelei‘i ‘o e ngaahi feitu’u nofo’anga´
F. Lahi ‘o e Vai´
G. Ngaahi fakakaukau ‘oku´ke fie tuku mai.

A. Vīsone Lōloa

Ngaahi vīsone fakaangaanga ki he vai melie ‘i Tāmaki Makaurau

‘Oku ‘i ai ‘a e fiema’u ke ‘i ai ha tau vīsone ki he founga hono pule lelei’i ‘o e vai melie´, ‘i Tāmaki Makaurau. Ko e vīsone fakaangaanga ko eni´, ‘oku fakatatau atu ia mo e ‘Ngaahi Founga Ngāue ma’ae Vai ‘a ‘Aokalani’ (Auckland Water Strategy) pea mo ‘emau tali fakafoki ki he ngaahi fakamatala kuo mau ma’u mei he tangata’i fonua Nu’usila´, pea mo e ngaahi tākanga/kulupu/kautaha fekau’aki mo e koloa mahu’inga mei he vai melie´. ‘E hoko ‘a e vīsone ko eni´ko e kaveinga ‘i he ‘Palani Fakalūkufua ‘a ‘Aokalani’ (Auckland Unitary Plan AUP). ‘A ia ‘e fiema’u ke fakahū mo ngāue’aki eni ‘i he ngaahi tohi tu’utu’uni mo e lao ‘a e AUP, pea pehē foki ki he ngaahi tu’utu’uni fakangāue ki hono pule’i lelei ‘a e ngaahi koloa ‘oku ma’u´.

Ko e vīsone mā’olunga taha´‘oku pehē: Ke malu’i mo faka’ai’ai ‘a e Ivi ngāue lelei mo mahu’inga ‘oku ma’u mei he Vai′, ‘a ia ‘oku ne pukepuke ke tolonga ‘a e mo’ui′.

Ko e hiki fakaangaanga´, ‘e kau ki ai ‘a e fakaikiiki ‘o ha ngaahi kaveinga ki he 2030, 2040, and 2050 to 2080. Kataki ‘o lau ‘a e kupu 6 ‘o e tohi fakamatala ‘Fokotu’u hotau Hala Fononga̅,’ ‘o kapau ‘oku´ke fiema’u ha to e fakamatala ange.

1. **Ko e hā ho‘o fakakaukau ki he hala fononga ‘oku mau fokotu‘u atu, ‘i he fakamatala vīsone ki he vahe′fakalūkufua?**

- ☐ Poupou‘i mālohi
- ☐ Poupou‘i e konga lahi
- ☐ ‘Ikai ke poupou‘i e konga lahi
- ☐ ‘Ikai poupou mālohi ki ai
- ☐ ‘Ikai ke′u ‘ilo

Talamai ‘a e ‘uhinga ki ho’o tali′

Vīsone fakaangaanga ki he ‘etau ngaahi va‘a te nau pule’i lelei ‘a e Vai Melie′

Te mau ngāue’aki ‘a e ‘Ngaahi Va‘a te′nau Pule’i lelei ‘a e Vai Melie’ (Freshwater Management Units - FMU) ki he ngaahi me’a faka‘akaunitingi, mo hono leva’i lelei ‘o e vai melie′. ‘I he ‘osi ‘a e fefakatalanoa‘aki mo e komiunitī ‘i he 2022, ne mau ma’u ‘a e ‘ilo ke fokotu‘u ‘a e ngaahi va’a ‘e tolu ke nau pule’i lelei ‘a e vai melie ‘a Tāmaki Makaurau. ‘A ia ko e Kaipara FMU, Manukau FMU pea mo e Hauraki FMU.

Makatu‘unga ‘i he kehekehe faka’ulungaanga mo e fakafeitu’u, pea pehe′ki he ngaahi teke fakae’ātakai ki he vai melie′ ‘i he Ngaahi Va’a FMU takitaha, ‘oku mau fokotu’u ai ke taki taha fokotu’u pē he ngaahi va’a′, ha nau taki taha vīsone.

Kataki ‘o sio ki he ngaahi vīsone fakaangaanga ma‘ae ngaahi FMU taki taha ‘i he kupu 8, 9 mo e 10 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga′

2. **Ko e hā ho‘o fakakaukau ki he ‘emau fokotu‘u ki he vīsone fakaangaanga ma‘ae Hauraki FMU?**

- ☐ Loto ki ai
- ☐ ‘Ikai loto ki ai
- ☐ ‘Uhinga Kehe ange
- ☐ ‘Ikai ke′u ‘ilo

Talamai ‘a e ‘uhinga ki ho’o tali′

3. Ko e hā hoʻo fakakaukau ki he ʻemau fokotuʻu ki he vīsone fakaangaanga maʻae Kaipara FMU?

- ☐ Loto ki ai
- ☐ ʻIkai loto ki ai
- ☐ ʻUhinga kehe ange
- ☐ ʻIkai keʹu ʻilo

Talamai ʻa e ʻuhinga ki hoʼo taliʹ

4. Ko e hā hoʻo fakakaukau ki he ʻemau fokotuʻu ki he vīsone fakaangaanga maʻae Manukau FMU?

- ☐ Loto ki ai
- ☐ ʻIkai Loto ki ai
- ☐ ʻUhinga kehe ange
- ☐ ʻIkai keʹu ʻilo

Talamai ʻa e ʻuhinga ki hoʼo taliʹ

B. Ngaahi koloa mahu’inga mo hono ngaahi ola ki he ‘ātakai ′

Ngaahi koloa mahu’inga ‘oku fakaangaanga ma’ae vāhenga ‘Aokalani΄

‘Oku ‘i ai ‘a e ngaahi koloa mahu’inga ‘i he vai΄, ‘oku fakakaukau ki ai ‘a e kakai΄. Ko e ngaahi me‘a eni te nau tataki ‘a e anga hono fakahokohoko ‘o e ngaahi ngāue te tau fai΄.

‘Oku mau fokotu‘u atu ke ohi ‘a e ngaahi koloa fakafonua mahu’inga ‘e 12 mei he 13 ‘oku ‘i he NPS-FM. ‘A ia ko e: mo‘ui lelei ‘a e vā fekau’aki ‘o e me’a mo’ui kotoa pē mo natula, ko hono ngāue’i ‘o e me’atokoni΄, ngaahi me’a mo’ui ‘oku tei mole΄, ko e ngaahi fetaulaki fakasino ‘a e tangata΄, ngaahi me’a fakanatula pea mo honau ngaahi naunau, feitu’u ma‘u ‘anga vai inu, ngaahi fefononga‘aki΄mo e ngaahi taulanga vaka΄, ngaahi vai toputapu, taumāta‘u, vai inu ‘a e monumanu΄, ngaahi vai fu’ifu’i lalahi΄, ko hono ngāue’i ‘a e kelekele΄, fakatupu ‘o e me‘akai mo e ngaahi me’a inu, pea mo e ngaahi ngaue’anga fakakomesiale mo pisinisi iiki. Na‘e ‘ikai ke mau fakakau ‘a e ‘uhila ‘oku fakatupu mei he vai ‘oku ngaue΄, he ‘oku ‘ikai ke felāve’i ia mo hotau vahe΄.

‘Oku mau fokotu‘u ke to e tānaki atu mo e ongo koloa mahu’inga fo’ou ‘e ua ko eni′:

i. Ko e mahu‘inga ‘a e **vilitaki ki mu’a** ‘a ‘etau vai melie΄, mo e ngaahi sino pule ‘o e ngaahi vai΄. ‘E malava pe ke΄ke laulau ki he ngaahi fakamatala ki he ngaahi mahu’inga ‘o e **vilitaki ki mu’a΄,** ‘i he kupu 11 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga΄.

ii. Ko e mahu‘inga ki ha taha ‘Aokalani΄‘a e **nofo ofi ki ha ngaahi me’a ‘oku΄te sai’ia ai** – hange ko e fiefia ‘i he nofo ofi ki ha ngaahi vai tafe, ngaahi ano vai pea mo e vai tō, ‘o ‘ikai fiema’u ke nau ‘alu ki he loto vai΄. To e lau hono fakaikiiki fekau‘aki mo e mahu’inga ‘o ha ngaahi me’a ‘oku te sai’ia mo te nofo ofi ai, ‘i he kupu 11 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga΄.

5. ‘Oku ke pehē ‘oku tonu ke tau tānaki atu ‘a e ‘vilitaki ki mu’a’, ko e taha ‘o e koloa mahu’inga ke fakakau ‘i he Palani Fakalūkufua ‘a ‘Aokalani?

- ☐ ‘Io
- ☐ ‘Ikai
- ☐ ‘Uhinga kehe ange
- ☐ ‘Ikai ke u ‘ilo

Talamai ‘a e ‘uhinga ki ho’o tali

_____

_____

_____

_____

6. ‘Oku ke pehē ‘oku tonu ke tau tānaki atu ‘a e ‘nofo ofi ki ha ngaahi me’a ‘oku΄te sai’ia ai’ ko e taha ‘o e koloa mahu’inga ke fakakau ‘i he Palani Fakalūkufua ‘a ‘Aokalani?

- ☐ ‘Io
- ☐ ‘Ikai

☐ ‘Uhinga kehe ange

☐ ‘Ikai ke u ‘ilo

Talamai ‘a e ‘uhinga ki ho’o tali′

Ngaahi fokotu‘u fakaangaanga ki he ola mei he ’ātakai′

Kuo mau tokateu ha ngaahi ola fakae’ātakai ki he kotoa ‘o e ngaahi koloa mahu’inga mei he vai melie′, ‘a ia ‘e fakahoko ‘i Tāmaki Makaurau. Ne mau sio foki ki ha ngaahi ola fakae’ātakai ki he Feitu‘u Ngōue’anga Vesitapolo ‘a Pukekohe′(Pukekohe Specified Vegetable Growing Area), feitu’u ko Waitākere Ranges Heritage Area, pea mo e feitu’u ko Hunua Ranges. ‘Oku fakamatala‘i ‘e he ngaahi ola′ ni ‘a e ngaahi me‘a ‘oku mau fiema‘u ke ikuna’i mei he ngaahi koloa mahu’inga taki taha.

Kataki ‘o lau ‘a e ngaahi fokotu‘u fakaangaanga ki he ngaahi ola fakae’ātakai′, ‘i he kupu 12 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga′.

7. ‘Oku ‘i ai ha‘o fakakaukau ke tuku mai fekau’aki mo e ngaahi fokotu‘u fakaangaanga ki he ngaahi ola fakae’ātakai?

C. Ngaahi Sino Pule ‘o e Ngaahi Vai′ ‘oku fiema‘u ke fakahoko ai ‘a e pule lelei′.

Ngaahi Fakatafenga‘anga vai laulōtaha

Ko e ngaahi fakatafenga’anga vai laulōtaha′, ‘a e ngaahi vai tafe, ngaahi ano vai pea mo e ngaahi feitu’u fonu fonu vai ‘oku masani pea tōtōatu ‘i he vahe fonua ko ia′. Ne mau fa‘ufa’u ha ngaahi makatu’unga ke ngāue’aki ‘e Tāmaki Makaurau, pea mo sivi‘i ‘a e ngaahi fakamatala ‘oku ma‘u fekau‘aki mo e ngaahi maka koloa mahu’inga mo fakafonua ‘a e kau Māori′, ngaahi fekau’aki ‘o e me’a mo’ui kotoa pē mo natula, ngaahi mo’ui he funga fonua′, mo e ngaahi koloa mahu’inga ‘oku malava ke fai ‘i ha taimi ‘oku tau ‘atā ai.

‘E malava pē keke to e ma‘u ha ngaahi fakamatala lahi fekau‘aki mo e anga hono ‘ilo’i ‘o e ngaahi fakatafenga’anga vai laulōtaha, pea mo sio foki ki he ngaahi feitu’u ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi fakatafenga’anga vai ko eni, ‘i he kupu 13 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga. Pea teke to e lava pē foki ‘o sio ki hono mape‘i ‘o e ngaahi fakatafenga‘anga vai ni ‘i he, Mape ‘i he ngaluopé ki he ngaahi feitu’u vai melie ‘i he Mape ‘i he ngaluopé ki he ngaahi feitu’u vai melie (freshwater consultation viewer).

8. Ko e hā ho‘o fakakaukau ki he ‘emau ngāue ke ‘ilo’i ‘a e ngaahi fakatafenga‘anga vai laulōtaha, pea ngaue’aki ‘a e ngaahi makatu’unga fakatatau ki he ngaahi maka koloa ‘oku mahu’inga ‘i he nofo ‘a e Kau Maori, mo ‘enau anga faka fonua, ngaahi fekau’aki ‘o e me’a mo’ui kotoa pē mo natula, ngaahi mo’ui he funga fonua, mo e ngaahi koloa mahu’inga ‘oku malava ke fai ‘i ha taimi ‘oku tau ‘atā ai?

- ☐ Loto ki ai
- ☐ ’Ikai loto ki ai
- ☐ ‘Uhinga kehe ange
- ☐ ‘Ikai ke u ‘ilo

Talamai ‘a e ‘uhinga ki ho’o tali

_____

_____

_____

_____

Ngaahi feitu‘u fakatafenga‘anga vai melie, ‘oku ‘uluaki ngāue’aki ‘e he kakai

Ko e ngaahi feitu‘u fakatafenga‘anga vai melie‘oku ‘uluaki ngaue’aki ‘e he kakai , ‘a e ngaahi fakatoka’anga vai melie ‘a ia ‘oku tau ‘ilo’i ‘oku lahi hono fa’a ngāue’aki ki ha ngaahi me’a/ngāue, ‘o lava ai ke tau ‘a e vai ki he sino ‘o e kakai, ‘o hangē ko e kaukau tahi, ‘a’alo pōpao pea mo e vaka ‘alo’alo(kayaking).

‘Oku ‘i ai ‘e mau fokotu‘u ke fai ha fekumi ki he ngaahi feitu‘u fakatafenga‘anga vai melie ‘oku ‘uluaki ngaue’aki ‘e he kakai , fakataha ia mo e polokalama ‘a ‘Aokalani ki he malu ‘i he taimi kaukau tahi. Neongo ko e polokalama ki he malu he taimi kaukau tahi(Safeswim) ‘oku fa’a ngāue’aki pe‘i he ngaahi matātahi, ka ‘i he taimi ni, ‘oku to e kau atu mo e feitu‘u fakatafenga’anga vai melie ‘e hiva ki ai. ‘Oku ngalingali ‘i ai mo e ngaahi fakatafenga’anga vai kehe ‘e 14, ‘e malava ke mau fakakau mai (‘e fakatefito eni ‘i ha to e fekumi mo sio ki he ola ‘o e fekumi ko ia)

Te mau tau pau‘i hono tokangaekina ha ngaahi nunu‘a kovi ki he mo‘ui lelei ‘a e tangata, ‘i he ngaahi feitu‘u ko eni. ‘A ia ‘**e fiema‘u ke mau fokotu‘u ha ngaahi tu‘utu‘uni fefeka mo mālohi, ke holoki‘aki ‘a e ngaahi feitu‘u fakatupu ‘uli ki he ngaahi tafenga‘anga vai ni**, ‘o hangē ko e

fakamama‘o ‘a e fanga monumanu toko lahi´mei he ngaahi tafenga vai´, pea fakafo’ou ke to e sai ange mo e ngaahi ‘alu ‘anga vai ‘uli′.

Te´ke lava ‘o lau lau ki he fakaikiiki fekau‘aki mo e ngaahi feitu‘u fakatafenga‘anga vai melie‘oku ‘uluaki ngaue’aki ‘e he kakai , pea mo sio ki he lisi kakato ‘o e ngaahi feitu‘u ngāue ai ‘a e polokalama ki he malu he taimi kaukau tahi´, ‘i he kupu 13 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga´. Te´ke to e lava pē ‘o sio foki ki he mape‘i ‘o e ngaahi feitu‘u fakatafenga’anga vai´ni ‘i he Mape ‘i he ngaluopé ki he ngaahi feitu’u vai melie (freshwater consultation viewer).

9. Kātaki ‘o talamai ange , ho‘o fakakaukau ki he ‘emau fokotu’u ngāue ke ngāue‘aki ‘a e ngaluope ‘a e Safeswim(Kaukau tahi Malu) ki he ‘emau ngaahi fetu‘utaki kotoa pē, pea fokotu‘u mo e ngaahi tu‘utu‘uni fefeka mo mālohi ke pule’i lelei ‘aki ‘a e ‘uli ‘i he ngaahi fakatafenga‘anga vai ni?

- ☐ Loto ki ai
- ☐ ‘Ikai loto ki ai
- ☐ ‘Uhinga kehe ange
- ☐ ‘Ikai ke u ‘ilo

Talamai ‘a e ‘uhinga ki ho’o tali´

D. Ikuna‘i ‘a e vīsone mo e ngaahi ola fakae’ātakai ki he vai melie ′

Fokotu‘u ‘a e laine tefito´

‘Oku fiema‘u ‘e he NPS-FM, ke mau fokotu‘u ‘a e tu’unga laine tefito ke fua mei ai ‘a e ngaahi fakalelei ‘e fai ki he vai melie′. Ko e tu’unga eni te mau kamata mei ai hono fua ‘a e mo‘ui lelei ‘i he ‘e tau ngaahi vai tafe′ mo e ngaahi ano vai´, pea mo sivi’i mei ai ‘a e lahi ‘o e fakalelei ne fai talu mei he kamata’anga´. ‘Te mau ngāue’aki ‘a e laine tefito´ki hono fua ‘a e ngaahi tu’unga vai kehekehe pea mo e ngaahi me’a ‘oku´ne tala ‘a e mo’ui lelei he vā fekau’aki ‘a e me’a mo’ui kotoa pē mo nātula. Ko e laine tefito´‘oku anga maheni ‘aki hono seti ki he 2017, ke fua fakatatau ki ai ‘a e tu’unga ‘o e vai´ he ngaahi ‘aho´ ni.

Te ke lava ke lau hono fakaikiiki fekau‘aki mo e ngaahi laine tefito ‘oku mau faka‘amu ke ngāue‘aki ki he ngaahi vai tafe´, mo e ngaahi ano vai´, ‘i he konga 3 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga´.

10. Ko e hā ha’o fakakaukau ki he to‘o to‘o konga lalahi ‘o e ngaue’aki ‘o e laine tefito ki hono fua ‘a e mo‘ui ‘o ‘etau ngaahi vai tafe′, ngaahi vai tō´, mo e ngaahi ano vai?

- ☐ Loto ki ai

- ☐ ‘Ikai loto ki ai
- ☐ ‘Uhinga kehe ange
- ☐ ‘Ikai ke u ‘ilo

Talamai ‘a e ‘uhinga ki ho’o tali΄

11. **‘Oku lahi fēfē ho‘o fiemālie ki he mo‘ui ‘a e ngaahi vai tafe΄, ngaahi vai tō΄, mo e ngaahi ano vai ‘i Tamaki Makaurau?**

- ☐ Fiemalie lahi ‘aupito
- ☐ Fakafiemalie pē
- ☐ ‘Ikai fakafiemalie
- ☐ Fu‘u ta‘e fiemalie lahi
- ☐ ‘Ikai ke u ‘ilo

Talamai ‘a e ‘uhinga ki ho’o tali΄

Ko e ngaahi me‘a ke to e tānaki atu ke poupou‘i ha ngaahi ola lelei ‘e ma’u mei he mo’ui ‘a e ngaahi vā fekau’aki ‘o e me’a mo’ui kotoa pē mo natula.

‘E malava ke mau fakakau atu ‘a e ngaahi me’a fua ki he mo’ui ‘a e vai melie΄, ke mā‘olunga ange ia ‘i he tu’unga ‘oku fiema‘u ‘i he NPS-FM, ‘o kāpau te nau tokoni‘i kitautolu ke ikuna‘i ‘a ‘etau vīsone lōlōa΄, pea mo e ngaahi ola fakae‘ātakai΄.

Ne mau ‘ilo foki ‘a e fiema‘u ke siofi mo tokanga’i ‘a e zinc mo e kopa (‘i he ngaahi tō ‘i he loto kolo). Ko e fatu ange ‘a e mālohi ‘o e ngaahi ukamea΄ni ‘i he vai΄, ‘e malava ke konā ai ‘a e ngaahi me‘a mo‘ui ‘i he vai΄. Ko e founga ki hono holoki ‘a e lahi ‘o e ongo ukamea΄ni ‘i he ‘etau ngaahi fakatafenga vai΄, ‘oku fiema‘u ke tau tauhi mo tokanga‘i ‘a e ngaahi feitu‘u ‘oku ha‘u lahi mei ai΄, ‘o hange ko e ngaahi tau‘anga me‘alele ‘oku fakatupu lahi mei ai e ‘uli’i ukamea΄ni, ngaahi hala pule’anga ‘oku lele‘i lahi΄, ngaahi ngāue’anga iiki΄, mo e ngaahi ngāue’anga langa΄, pea mo pule‘i ‘a e ngāue‘aki ‘o e ngaahi naunau langa ‘oku ngaahi mei he ngaahi metali΄ni, pea mo fakalelei‘i ‘a hono tokanga‘i ‘o ‘etau ngaahi fakatafenga’anga ‘uha΄.

Te ke lava ‘o lau ‘a e fakaikiiki fekau‘aki mo e kopā mo e zinc, ‘i he kupu 14.4 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga.

12. ‘I he liliu palani ko eni, ‘oku ke pehē ‘oku tonu ke tau fakakau atu pea tokanga’i ‘a e kopā mo e zinc ke hoko ia ko e ngaahi me’a fua ki he ngaahi matavai tō ‘i he loto kolo’?

- ☐ ‘Io
- ☐ ‘Ikai
- ☐ ‘Uhinga kehe ange
- ☐ ‘Ikai te u ‘ilo

Talamai ‘a e ‘uhinga ki ho’o tali

Ko e palopalema lahi ‘oku hoko ki he ngaahi matavai tō ‘i ‘Okalani ni kātoa, makatu’unga mei he kaka ki ‘olunga ‘a e fua māfana ‘o e ‘ea, pea ko ia ‘oku mau fokotu’u ke tānaki atu pea ngāue’aki ‘a e tu’unga ko eni ki hono fua ‘o e tu’unga mo’ui ‘o e ngaahi me’a mo’ui ‘i he vai, pea mo honau tu’unga nofo’anga foki.

‘Oku malava ke holo ‘a e lahi ‘o e kasa ‘okisiseni (oxygen) ‘i he ngaahi tafenga vai, makatu’unga ‘i he ‘alu ke māfana ange ‘a e ‘ea. ‘Oku hoko eni ke ne maumau’i ‘a e ika pea mo e ngaahi me’a mo’ui ‘i he ngaahi matavai melie. ‘E malava ke mafana vave ‘a e ngaahi matavai tō, tu’unga ‘i he vela ange ‘a e ‘ea, mei he si’i ‘a e ngaahi ‘ulu ‘akau tāupe, tafe atu ha vai mafana ki he ngaahi matavai tō (hangē ko e vai mei he ngaahi loto hala mo e ngaahi la’i sima, pē ko e lingi hanga tonu ki he vai), pea mo e si’i ‘a e vai ‘oku tafe atu ki he ngaahi matavai tō ko ‘eni.

Te ke lava ‘o lau fekau’aki mo e fua māfana ‘o e ‘ea, ‘i he kupu 15.3 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga.

13. ‘I he liliu palani ko eni, ‘oku ke pehē ‘oku tonu ke tau fakakau atu pea tokanga’i ‘a e fua māfana ‘o e ‘ea, ke hoko ia ko e taha ‘o e ngaahi me’a fuā’?

- ☐ ‘Io
- ☐ ‘Ikai
- ☐ ‘Uhinga kehe ange
- ☐ ‘Ikai ke u ‘ilo

Talamai ‘a e ‘uhinga ki ho’o tali

Fokotu'u ha ngaahi tu'unga ola ki he ngaahi ngāue fakalelei ka faí

'Oku fiema'u ke tau fokotu'u ha ngaahi ola ke taumu'a ki ai 'e tau fakalelei 'e fai ki he 'etau vai melié, 'o ngāue'aki 'a e ngaahi me'a fua ki he mo'uí, 'i he vā fekau'aki 'o e me'a mo'ui kotoa pē mo natula. Ko e ngaahi taumu'a ko eni', 'oku fiema'u ke tuku'i ki 'olunga ange mei he laine ma'ulalo taha 'i he tu'unga fakafonuá, 'o hange ko ia 'i he NPSP-FM.

Kā 'e ngali fu'u ma'olunga eni ki he ni'ihi 'o e ngaahi me'a fu'ā, 'o hangē ko *E. coli* 'i he vai melie (Ko e 'asi pē 'a e *E. coli* pea mahino leva 'oku fio 'a e vaí mo e ngaahi penu'i me'akai mei he falemālōlō), pea mo e ngaahi penu'i feo he ngaahi matātahí. Kuo 'osi lele mai hono fakahoko ha ngaahi liliu, ka ko e fu'u lahi faufaua 'o e tu'unga fakalelei 'oku fiema'u ke fakahokó, 'e 'asi tuai 'a e ola 'oku tau taumu'a ki aí. 'Oku fakafuofua na'a 'osi atu ha to'u tangata 'e taha pe ua pea toki ikuna'i 'a e ola 'oku tau faka'amu ki aí.

'Oku mālohi 'a e angi ngāue 'a e tangata'i fonua 'o Nu'usilaní, ki hono fakalelei'i ange 'a 'etau ngaahi fakatafenga vaí, tautefito ki he ngaahi potu vai kotoa pē kuo 'ikai to e mo'ui lelei tupunga 'i he ngāue'aki 'e he kakaí, pe ko ha ngaahi fakatafenga vai pē 'oku 'ikai ke fu'u mo'ui lelei.

'Oku mau fokotu'u atu ke fokotu'u ha ngaahi ola/taumu'a ki he lele lōloá, 'o sio ki he fakalelei'i 'o e ngaahi tu'unga me'a fua kotoa pē 'oku tu'unga kovi (kulupu C pe D), 'i he vahe'ni kātoa. Pea ko e ngaahi fakatafenga'anga vai 'oku mo'ui lelei pē (kulupu A pe B), 'oku mau fokotu'u atu ke hokohoko atu ai pe ngāue leleí, ke nofo ma'u ai pe he tu'unga lelei ko ia.

Teke ma'u 'a e ngaahi fakamatala fekau'aki mo e ngaahi fokotu'u taumu'a, 'i he konga hono 3 mo e kupu 17 'o e Fokotu'u hotau Hala Fononga.

14. Ko e hā ho'o fakakaukau ki he 'emau fokotu'u ke lele lelei ai pe ngāue ki hono tokanga'i 'a e ngaahi fakatafenga vai mo'ui leleí, pea 'ai mo e taumu'a mā'olunga ke fua ki ai 'a e ngaahi fakalelei 'e fai ki he mo'ui 'a e ngaahi fakatafenga vai 'oku 'ikai mo'ui lelei?

- ☐ Poupou'i mālohi
- ☐ Poupou'i e konga lahi
- ☐ 'Ikai ke poupou'i e konga lahi
- ☐ 'Ikai poupou mālohi ki ai
- ☐ 'Ikai ke'u 'ilo

Talamai 'a e 'uhinga ki ho'o talí

Fokotu’u ha kaveinga ki he Feitu‘u NGōue’anga Vesitapolo ‘a Pukekohe’(Pukekohe Specified Vegetable Growing Area)

Ko e pēseti ‘e 26 ‘o e vesitapolo ‘a Nu’usila´ni, ‘oku tō ia ‘i Pukekohe. Ko e feitu’u mahu’inga ‘eni ki hono tauhi ke mohu me’akai ‘a e fonua´. Ka ‘oku ‘i ai ‘a e ngaahi tefito’i palopalema fekau’aki mo e tu’unga mo’ui ‘o e vai melie´‘i he feitu’u ni, ‘o fakatautefito ki he lahi ‘o e fetalaisa nitrate ‘oku ngaue’aki ki he tō vesitapolo´.

‘E tatau ai pē ‘o kapau ‘e ta’ofi fakafokifā ‘a e tō vesitapolo´‘i he feitu’u ni, ‘e ‘osi ‘osi to’u tangata pea toki lava ke a’usia ‘e he ngaahi me’a fua fekau’aki mo e fetalaisa ni, ke ma’u ‘a e tu’unga ma’ulalo taha ‘oku fiema’u ‘e he tu’unga fakafonua´. Makatu’unga ‘i he tuai ‘a e taimi hono ngaue’aki ‘o e fetalaisa´ pea toki a’u ki he ngaahi vai tō (mei he fana fetalaisa´, ki he ‘alu hifo ‘a e ivi´ ki he vai ‘i lalo fonua´, pea lele mei ai ‘o a’u ki he vai tō), ‘oku mau mahino’i pē ‘e ‘uluaki ‘alu ke kovi ange ki mu’a pea toki foki ‘o mo’ui lelei.

Ko e pule lelei ki he vai´, ‘oku ‘ikai kau ai ‘a e Feitu’u Ngoue Vesitapolo ‘a Pukekohe´, pea ‘oku kei fiema’u pē ke mau fakalelei’i ‘a e mo’ui lelei ‘enau vai´, ka ‘oku tuku mai ke mau fili ke seti pe ‘enau taumu’a´ ke ma’u lalo ‘i he tu’unga ma’ulalo taha ‘oku fokotu’u fakafonua´.

‘Oku mau fokotu’u ke tuku mai ha taimi ‘oku lōlōa ange, ka e lava ke feinga ke a’usia ‘a e laine ma’ulalo taha ‘i he tu’utu’uni fakafonua,´ pea mo faka’ai’ai ha ngaahi ola fakataimi ke taupau’i lolotonga ‘a e ngāue mo feinga ke to e lelei ange ‘a e founga ngāue´.

‘Oku mau fengāue’aki mo e kau tō vesitapolo´, ke fakapapau’i ‘oku nau ngāue’aki ‘a e founga lelei taha ki he tō ‘enau vesitapolo´. Te mau lava pē ke fakakau atu ha ngaahi fokotu’u ke fakangatangata ‘a e ngaahi feitu’u ke faama’i, pea mo fakangatangata foki mo e tu’o lahi ‘o e fana fetalaisa´.

Teke ma’u ‘a e ngaahi fakaikiiki fekau’aki mo e Feitu’u Ngōue Vesitapolo ‘a Pukekohe ‘i he kupu 13.5, 14.2, 17 pea mo e 18.1 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga´.

15. ‘E anga fēfē ha’a mau fakapalanisi ‘a e fiema’u ke mohu ‘a e me’akai´, pea mo e feinga ke lelei ange ‘a e tu’unga ‘o e vai’, ‘i he Feitu’u Ngoue’anga Vesitapolo ‘a Pukekohe?

Ko hono tokanga'i lelei 'emau ngāue

Ke ma'u 'a e taumu'a 'oku ola lelei ki he vai melie, 'oku fiema'u ke mau to e tokanga makehe ange ki he pule'i lelei 'a e ngaahi ngāue/me'a 'oku ne uesia 'a e tu'unga mo'ui 'o e vai', 'i he ngaahi tukui kolo ki kolo', pea mo 'uta foki.

'A ia 'e fiema'u ke mau ngāue'aki 'a e founga 'e ua ki hono tokanga'i 'o e ngāue, 'a ia ko e ngaahi lao mei he Palani Fakakatoa 'a 'Aokalani, pē ko e ngaahi tu'utu'uni kehe 'e lava ke ngāue'aki (hange ko e ngaahi fokotu'utu'u 'a e kosiliō, ngaahi palani ngāue, tokanga'i ha koloa, ko hono siofi ha ngāue, tokoni ki ha ngāue fakakulupu/kautaha, totongi faka'ai'ai ke fai ha ngāue mo e ako foki).

Ko e ngaahi founga ngāue 'eni 'oku mau fakakaukau ke fai:

- Ko hono poupou'i ke tauhi tu'uma'u 'a e ngaahi fiema'u fekau'aki mo e ngaahi lau'i kelekelele tu'u ofi taha ki he ngaahi matavai
- To e tokanga ange ki hono pule'i lelei 'o e ngaahi konga kelekele 'oku holofa mei ha ngaahi mā'olunga, 'o tatau pē 'i he ngāue'aki 'o e kelekele 'i kolo pea mo 'uta foki (kau ki ai 'a e ngāue langa)
- Fiema'u ke fakalelei'i 'a e pule'i lelei 'o e ngaahi ngāue 'oku fai 'i 'uta.
    - ko hono to e fakamamafa'i ange 'a e ngaahi lao fakafonua fekau'aki mo hono ta'e fakamama'o 'a e ngaahi monumanu tokolahi, mei he ngaahi tafenga vai
    - Ko hono fakangatangata 'a e lahi 'o e fetalaisa ngāue'aki ki he ngaahi ngoue'anga iiki.
    - Ko e to e fakalahi e ngaahi fakataputapu 'i he ngaahi ngāue 'i he vaotā 'a ē 'e malava ke fakatupu mei 'ai 'a e 'uli
    - Faka'ai'ai 'a e founga ngāue lelei taha 'e malava ke fai 'i he ngoue'anga, 'o ngāue'aki 'a e Palani Vai Melie ki he Faama. 'E fiema'u foki ke hiki mai 'e he kau faama 'a 'enau founga ngāue tenau pehē 'e malu'i 'aki 'a e kovi mei he ngaue'aki 'o e fetalaisa, 'o fakahū mai fakatatau ki he palani vai melie ki he faama.
- Ko e to e fakalelei'i ange 'a e pule'i lelei 'o e ngaahi vai 'uli 'i he ngaahi feitu'u loto kolo pea mo 'uta foki
    - fakasi'isi'i 'a e hake 'a e vai 'uli pea mafola 'i he ngaahi feitu'u loto kolo
    - Ko e to e fakamālohi ki he ngaahi kupu tu'utu'uni 'i he AUP fekau'aki mo e pule'i lelei 'o e ngaahi ngāue'anga 'oku nau tokanga'i 'a e vai 'uli

Kātaki 'o lau ki he ngaahi founga kehekehe 'o e ngāue, 'i he kupu 18 'o e Fokotu'u hotau Hala Fononga

16. Ko e hā ho'o fakakaukau ki he ngaahi fili kuo fokotu'u ke fai, 'i he palani fakaangaanga ki he founga pule'i lelei 'o e ngāue ni?

- ☐ Loto ki ai
- ☐ 'Ikai loto ki ai
- ☐ 'Uhinga kehe ange
- ☐ 'Ikai ke u 'ilo

Talamai 'a e 'uhinga ki ho'o tali

17. **’Oku ‘i ai ha to e founga kehe ange ke mau ngāue’aki, tuku kehe ‘a e ngaahi founga kuo mau lave atu ki ai ‘i ‘olunga?**

E. Ko hono malu’i mo fakalelei’i ‘a e ngaahi feitu’u nofo’anga´

’Alu’anga e Ika´

‘Oku lahi ‘a e ngaahi ika fakafonua ‘oku nau fe’alu’aki he vai melie´mo e vai masima´ke fakakakato ‘a e **vilo** ‘e nau mo’ui. **’Oku ‘i ai ‘a e ngaahi fakatafenga’anga vai mo e ngaahi me’a ‘oku nau fakafe’atuangi’i ‘a e ‘alu’anga ‘o e ika´‘i he ngaahi vai ‘au´. Ko e ngaahi fakatafenga vai fo’ou kotoa pe ‘oku totonu ke taau mo fe’unga ki he ‘alu ‘anga ika´. Ka ‘i he vāhenga ‘Aokalani´, ‘oku lolotonga ‘i ai ‘a e ngaahi fakafe’atungia’i ‘e 4,000 ki he ‘alu’anga ‘o e ika´.** Ko e konga lahi ‘oku ‘i he ngaahi konga kelekele pule’i fakataautaha´.

‘Oku mau kei fokotu’u foki ‘a e palani fakaangaanga ki hono fakalelei’i ‘a e ngaahi me’a fakfe’atungia ki he fe’alu’aki ‘a e ika, ka ko hono mo’oni´, ‘oku fiema’u ‘a e taimi lahi ke fetongi ‘a e ngaahi ‘alu’anga ika ko eni′, ki ha kalasi fo’ou ‘oku lelei mo fe’unga ki he ika´.

‘Oku mau kei fakakaukau’i pe ko e hā e founga ki hono fakahokohoko ‘a e ngaahi fakalelei ke fai ki he ngaahi me’a fakafe’ātungia ko ‘eni. ‘Oku mau sio ke fakahokohoko ‘a e ngāue´, ‘o fakatefito ‘i he ngaahi me’a hangē ko e ngāue mo e ngaahi polokalama ‘oku fakalele ‘e he tangata’i fonua Nu’usila´, ngāue ke fakatolonga mo tokanga’i lelei ‘a e ngaahi fakatafenga’anga vai ‘oku kei faka’ofo’ofa´, ko e ngaahi tokoni ki he pule’i lelei ‘a e ngaahi me’a mo’ui ‘oku tei mole´, ngaahi ‘ilo kuo ma’u ki he founga lelei ke ngaue’aki ka ‘oku ‘ikai ke fu’u fakamole fakapa’anga, ko e ngaahi kulupu fakataha’anga te nau lava ke tokoni mai, pea mo e ngaahi fehokotaki’anga ki he matātahi´.

Teke lava ‘o lau ‘a e fakaikiiki fekau’aki mo e ‘alu’anga ‘o e ika´,‘i he kupu 18 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga

18. **Ko e hā ho’o fakakaukau ki he ‘emau fokotu’u ke tokoni’i ‘a e ‘alu’anga ‘o e ‘ika´, ‘aki ‘a hono fakatu’utu’unga hono ngaahi mo fakalelei’i ‘a e ngaahi fakatafenga’anga vai ki he vahenga ni kātoa?**

    ☐ Loto ki ai

- ☐ ‘Ikai loto ki ai
- ☐ ‘Uhinga kehe ange
- ☐ ‘Ikai ke u ‘ilo

Talamai ‘a ho’o ‘uhinga, pea mo ha to e me’a kehe ‘oku ke pehe ‘oku tonu ke tānaki

Ngaahi feitu’u fonu fonu vai, vai tafe mo e vai tō

Ko e pēseti pē nai ‘e 4 ‘i he vāhenga ‘Aokalani ‘i he taimi ni ‘oku kei fonu fonu vai melie. Ko ‘etau ngaahi vai tō, pehē ki he ngaahi feitu’u fonu fonu vai ‘i he ngaahi kolo loto kolo, pea pehē ki ‘uta, ‘e uesia kinautolu ‘i he taimi ‘oku to e fakafoki ai ha konga kelekele ki ha taha, pe ko hono tata ke fakamaha ‘a e feitu’u ko ia, pe ko hono tata fakama’a, pē ko hano vili.

‘Oku ‘uhinga ‘a e NPS-FM ke tau feinga ke faka’ehi’ehi’i ‘a e mole ‘a ‘etau ngaahi koloa mahu’inga ‘i he ngaahi feitu’u fonu fonu vai, ngaahi vai tafe, pea mo e ngaahi vai tō, pea mo tokanga’i ke nau tolonga foki. ’I he taimi ‘e ni’ihi, te mau fokotu’u atu ke tauhi pē ‘a e tu’utu’uni mamafa ‘i he AUP ‘o ‘ikai kau ai ‘a e ngaahi tu’utu’uni vai fakafonua. Hangē ko eni, ‘Oku mau fakakaukau ke tauhi ‘a e tu’utu’uni ‘i he AUP, ke ngata pe he mita ‘e 20 ha fakama’a ‘e fai ki he ngaahi feitu’u fonufonu vai, ‘o ‘ikai ko e mita ‘e 10 hangē ko ia ‘i he tu’utu’uni fakafonua. Ko e ngaahi vai tafe mo e ngaahi vai tō, ‘oku mau sio ke tauhi pē ‘a e ngaahi tu’utu’uni te’eki fakapaasi fekau’aki mo e to e fakafoki ‘o ha vai tafe, ‘a ia ‘oku fu’u mamafa ange eni ‘i he tu’unga ngāue tu’utu’uni fakavahe fonua.

Te ke ma’u ‘a e fakaikiiki fekau’aki mo e tauhi ke malu ‘a e ngaahi feitu’u fonu fonu vai, mo e ngaahi feitu’u vai tō, ‘i he kupu 18 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga.

19. ‘Oku ke pehē ‘oku tonu ke tau tauhi ‘a e ngaahi tu’unga ngāue lolotonga ‘i he ngaahi vahe fonua fekau’aki mo e tauhi ki he ngaahi feitu’u fonu fonu vai mo e ngaahi vai tō, neongo ‘oku mā’olunga ange he tu’unga fakafonua?

- ☐ ‘Io
- ☐ ‘Ikai
- ☐ ‘Uhinga kehe ange
- ☐ ‘Ikai ke u ‘ilo

Talamai ‘a e ‘uhinga ki ho’o tali

F. Lahi ‘o e Vai

Ko e fiema’u vai ‘i he ngaahi vahe ‘e ni’ihi ‘i ‘Aokalani ni, ‘oku fu’u mā’olunga. Pea ko e ngaahi fiema’u koia ‘oku ngalingali ke to e lahi ange ‘i he to e tokolahi ‘a e kakai ‘o e fonua pea mo e feliuliuaki ‘oe ‘ea.

Fakatatau ki he NPS-FM, ‘oku pau ke mā’olunga fe’unga ‘a e lahi ‘o e vai melie ‘oku kei tafe, pea mo e tu’unga ‘o e vai ‘i he ngaahi vai tafe, ngaahi anovai, ka e lava ke nau kei poupou’i ‘a e ngaahi me’a mo’ui ‘i he vai, pea pehē foki ki he vā fekau’aki ‘o e me’a mo’ui kotoa pe mo natula, neongo ai pē kapau ‘e maha pakupaku ‘a e taimi ko ia. Pea ko e lava lelei ke mo’ui ‘a e ngaahi sino pule ‘o e ngaahi vai pea mo e ngaahi me’a mo’ui ‘i ai, pea temau toki sio leva ke fakangofua ‘a e vai ke ngāue’aki ki ha ngaahi me’a kehe hange ko e ngaahi fiema’u faka’api, fu’ifu’i ngoue lalahi mo e fakavai ‘o e fanga manu.

‘I he taimi ni, ‘oku ‘uluaki tukuange ‘e he AUP ‘a e vai ke ‘uluaki ngāue’aki ki he ngaahi fiema’u faka’api, feitu’u fakapule’anga, pea mo e inu ‘a e fakamanu, ki mu’a pea toki ngāue’aki ki ha me’a kehe. ’E lava pe ke mau vahe papau,‘o fakatātā‘aki ha vahe fakafeitu’u ke fakalahi e ngāue’aki ‘o e vai ki he faama fakamanu, faama me’akai kai, pē ko e ngoue kehe, ‘o kapau ko e feitu’u lelei eni ki he faama.

Ko hono pule’i lelei ‘o e ngāue’aki ‘o e vai, ‘oku fu’u mahu’inga ‘aupito tautau tefito ki he taimi ‘oku honge vai pea mo tō lalo ai ‘a e lahi ‘o e vai, hangē ko ia he taimi maha pakupaku, pea pehē ki he ngaahi feitu’u ‘oku ma’u vai lahi tu’unga ‘i he ‘ikai ke fakafuofua’i.

Ko e fakamatala pau ‘oku mau ma’u, ‘oku pehē ko e peseti ‘e 10 ‘o e ngaahi maka vai ‘i lolo fonua ‘oku si’i ai e vai. ‘E malava ‘eni ke to e lahi ange ‘o kapau te mau sio ke fakalahi ‘a e vai ‘oku tafe, tu’unga lahi ‘o e vai, mo fakafuofua ‘a e vai ‘oku to’o mei he ngaahi feitu’u vai ni.

’Oku ‘osi kamata ‘a e ngāue ki hono fokotu’u ha founga ngāue ke tokoni’i ‘a e ngaahi feitu’u ‘oku si’i ai ‘a e vai, pea mo ‘ai ha taimi ke fakahoko ai. Ko e tohi fakamatala ki he liliu ‘o e palani, ‘oku ‘i ai ‘a e fakaikiiki ‘o e me’a ka fai, pea mo e taimi ‘e fakahoko ai.

Ki he ngaahi fakaikiiki fekau’aki mo e ngaahi palopalema fekau’aki mo e lahi ‘o e vai, ‘e ma’u ia ‘i he konga 5 ‘o e Fokotu’u hotau Hala Fononga.

20. Ko e hā ha’o fokotu’u fakapotopoto ki ha founga ngāue ki hano fakasi’isi’i ‘e he kosilō ‘a e vai ‘oku ‘alu kia kinautolu kuo ‘osi ma’u ngofua vai, ‘i he taimi ‘oku honge vai ai?

21. Ko e hā ha'o lau ki hono vahevahe 'o e vai ki ha feitu'u 'oku honge vai?

G. 'Oku 'i ai ha'o to e fakakaukau makehe ke tānaki mai?

22. 'Oku to e 'i ai ha'o fakakaukau makehe ke tānaki mai ki hono fakalelei'i 'o e vai melie 'o 'Aokalani?

‘Oku ke fiema’u ke hoko atu ‘a ho’o tohi? Teke lava ke fakapipiki mai ha’o la’i pepa fo’ou mo ho’o tali.